

מודל המלחמה של 1967: מפנים ואתגרים

אבי קובר

רקע

מלחמת ששת הימים לא הייתה עוד מלחמה, אלא צומת דרכים מרכזי בהיסטוריה הישראלית. מאמר זה אינו דן במכלול המשמעויות וההשלכות של המלחמה, כמו הוויכוח הפנימי בישראל על חשיבות השטחים מהבחינות הפוליטית, האידאולוגית והאסטרטגית, מודלים אלטרנטיביים של הסדר עם הפלסטינים, או האקטיביזם האידאולוגי שהתפתח בקרב הציונות הדתית אחרי 1967. במקום זאת הוא דן בכמה היבטים צבאיים-ביטחוניים שבהם חל מפנה צבאי-ביטחוני משמעותי אחרי מלחמת ששת הימים ובכמה פערים בין סביבת המלחמה של 1967 לזו של היום. בחלקו הראשון של המאמר יוצגו שלושה מפנים שחוללה מלחמת ששת הימים: פתיחת עידן האש, שרק הלך והתחזק בהמשך, ונודעו לו השלכות על משקלן של ההגנה וההתקפה ועל סיכויי ההכרעה; הפיחות במחשבה הצבאית הישראלית בעקבות ההצלחה הגדולה בשדה הקרב והזחיחות והשאננות שבעקבותיה; הופעת בכורה של הגרעין כצל המלווה את מלחמות ישראל-ערב.

בחלקו השני של המאמר יידונו כמה פערים בין 1967 ובין ימינו, אשר יצרו אתגרים צבאיים-ביטחוניים, שספק אם ניתן היה להעלותם על הדעת מנקודת התצפית של 1967. האתגר הראשון נובע משינוי האופי ודפוסי הפעולה של השחקנים הלא מדינתיים, ובמיוחד מתופעת השחקנים ההיברידיים. האתגר השני נובע מן הצורך להתמודד עם מציאות ואילוצים בעלי מאפיינים פוסט מודרניים: לוחמה פוסט הרואית, האוסרת להיהרג ולפגוע בחפים מפשע; לוחמת סיבר, שיש לה פוטנציאל מהפכני, אם כי לפי שעה היא מיושמת לצד המלחמה המסורתית; אסכולת חשיבה, הנפרדת מהמחויבות להכרעה וניצחון פיזיים ומדגישה דימויים של הכרעה וניצחון; הפיכה הדרגתית של הצבא המודרני, אליו השתייך צה"ל של 1967, לצבא פוסט מודרני.

1967 כמפנה מעידן התמרון לעידן האש

עולם המלחמה התאפיין מאז ומתמיד ביחסים דיאלקטיים בין אש ותמרון ובין הגנה והתקפה.¹ כשהאש התחזקה, התחזקה בדרך כלל גם ההגנה, ואילו כאשר התמרון התחזק, התחזקה גם ההתקפה. רק באמצעות התקפה ניתן היה להשיג הכרעה צבאית, וברמות האסטרטגית והאופרטיבית נדרש בדרך כלל תמרון קרקעי כמהלך מקדים לעימות באש. נוסחה זאת הגיעה לשיא במלחמת ששת הימים. נלוו אליה גם נגזרות של הגנה או התקפה, והיא קיבלה ביטוי הן בבניין הכוח של צה"ל והן בתפיסת ההפעלה שלו. אלה שמו דגש מופרז על הטנק כמערכת הנשק השליטה בצבא היבשה על חשבון רכיבי הכוח היבשתי האחרים, וראו במטוס מערכת נשק להכרעה.

מאז 1967 לא שוחזרה הנוסחה הזאת בצורתה המלאה, מכיוון שהדיאלקטיקה החלה לכרסם בה. התהליך המתמשך של התחזקות האש על חשבון התמרון הפך את שדה הקרב למוגבל תמרון. היו לכך כמה הסברים: ראשית, האויב שזיהה את נקודות החוזק של צה"ל ואת נקודות החולשה שלו עצמו ב־1967, למד כי ניתן להקשות על התמרון הישראלי בשדה הקרב בעזרת אש מטייל קרקע־אוויר ונשק נ"ט; שנית, שדה הקרב הפך לצפוף כתוצאה מכמות גדולה מדי של כוח ביחס למרחב הלחימה;² שלישית, אילוצים מדיניים לא אפשרו לישראל לכבוש שטחים נוספים על אלה שנכבשו ב־1967; רביעית, החלו תהליכי שלום שייתרו את הצורך בעימות נוסח 1967 בכלל ובהתקפה בפרט, מה שהחליש עוד יותר את הרלוונטיות של התקפה והעברת המלחמה לשטח האויב.

הנגזרות של ההתקפה וההגנה השתנו לעומת אלו של 1967: יותר גישה ישירה ופחות גישה עקיפה; ריכוז האש יותר מריכוז הכוח; ביטול הרלוונטיות של לחימה בקווים פנימיים וחיצוניים; ספיגת מכה ראשונה ויציאה למתקפת נגד יותר מאשר הנחתת מכה ראשונה; התשה יותר ממלחמת בזק (בליצקריג). הפיקוד והשליטה של צה"ל, שהעלו על נס את הפיקוד המשימתי, הפכו לפחות רלוונטיים עם הכרסום בתמרון ובהתקפה, אם כי בצה"ל המשיכו לשלם להם מס שפתיים. תוצאה שלילית של תהליך זה הייתה פגיעה באמנות המלחמה.³ ראוי לציין, עם זאת, כי להתחזקות האש ארוכת הטווח, המדויקת וההרסנית מבעבר היו וישנם גם כמה היבטים חיוביים יותר, כמו האפשרות לתקוף ולהעביר את הלחימה לשטח האויב

1 מיכאל הנדל, קלאוזביץ במבחן התמורות הטכנולוגיות (תל אביב: מערכות, 1988), עמ' 60–61.

2 אבי קובר, הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל־ערב (תל אביב: מערכות, 1995), עמ' 365–369.

3 Avi Kober, "The Rise and Fall of Israeli Operational Art", in: *Operational Art: From Napoleon to the Present*, Martin van Creveld and John A. Olsen (eds.) (New York: Oxford University Press, 2011), pp. 166–194.

באש במקום בתמרון, האפשרות להשתמש באש כדי לפתוח מחדש אפשרויות תמרון, או הסיכוי להקטין את שיעור האבדות במלחמה לכוחותינו ובקרב חפים מפשע בצד היריב.

השאיפה להכריע מן האוויר ובאש, והגעגועים ל-1967

לפני מלחמת לבנון השנייה ובמהלכה ניטש ויכוח סביב השאלה האם ניתן להכריע מלחמה מן האוויר. מי שהוביל את הגישה הזאת היה דן חלוץ, תחילה כמפקד חיל האוויר ואחר כך כרמטכ"ל. ראש אמ"ן במלחמת לבנון השנייה, עמוס ידלין, שגם הוא, כחלוץ, האמין בשילוב של תקיפות אוויריות ופשיטות של כוחות מיוחדים, ושבירוב שלבי המלחמה צידד בשילוב זה, שינה את דעתו במהלך המלחמה, לאחר שהגיע למסקנה כי עצירת שיגורי הקטיושות בדרך זו אינה בת ביצוע. למרבה האירוניה, היו אלה דווקא "כחולי המדים" – האלופים עדו נחושתן ועמוס ידלין – שהגיעו למסקנה כי יש לשחזר את המודל של 1967 כדרך המועדפת לסיום המלחמה. כדברי ידלין: "בעניין הקטיושות, מוכרחים להראות שאפשר לנצח את הדבר הזה [...] כנראה אפשר לעשות את זה רק מהקרקע [...] אבותינו כבשו את כל ארצות ערב בשישה ימים (ההדגשה שלי, א"ק) ואנחנו לא יכולים להיכנס עם שתי אוגדות ולגמור דרומית לליטני?"⁴

חשוב לציין שעד ימינו אנו לא הושגה הכרעה צבאית של צבא שלם, כלומר הכרעה אסטרטגית, מן האוויר. הירושימה ונגסקי או קוסובו היו מקרים של הכרעה מן האוויר, אך לא הכרעה צבאית כי אם הכרעה אסטרטגית־רבתי. זו מבוססת על פגיעה במטרות "נגד ערך", המכוונות לריכוזי אוכלוסייה וכלכלה הנמצאים מחוץ לשדה הקרב הישיר. הכרעה צבאית מן האוויר כמעט והושגה בעקבות הפרק האווירי של מלחמת המפרץ הראשונה, כאשר סדאם חוסיין הסכים לסגת מכווית. אלא שארצות הברית בחרה לא להאמין לו והעדיפה להכריעו בשדה הקרב היבשתי.⁵ ב-1967 מילא חיל האוויר תפקיד מפתח בהשמדת הצבא המצרי בתא השטח שבין מצרי הג'די והמיתלה ובין גבול ישראל־מצרים, אך אין לשכוח שמי שפקק את מצרי ההרים וחסם את נסיגת הכוחות המצריים מערבה היה כוח יבשתי חטיבתי. המקרה הזה נחתם בתודעתו של סאדאת, שלימים, ב-1973, ביקש להפסיק את הלחימה בטרם הושמדו 85 אחוזים או תשעים אחוזים מכלי נשק, כמו ב-1967,⁶ ושיגר מסר ברור זו לשותפו חאפז אל-אסד.

גם הכרעה אסטרטגית באש בלבד עדיין לא הושגה מעולם. אם יתגלה מקרה כזה, יהיה מעניין לגלות, למשל, איזה שיעור של השמדת כוח יידרש בו כדי להשיג

4 עפר שלח ויואב לימור, **שבויים בלבנון** (תל אביב: ידיעות ספרים, 2007), עמ' 212–213.

5 שמואל גורדון, **קשתו של פאריס** (תל אביב: ספריית פועלים, 1997), עמ' 226.

6 קובר, **הכרעה**, עמ' 348.

הכרעה אסטרטגית. ב-1967, עמוק בעידן התמרון בעל האפקט הפסיכולוגי הגבוה, נדרשו ארבעים אחוזי השמדה של טנקי אויב בזירת מצרים כדי שתושג הכרעה צבאית.⁷ כמה אחוזי השמדה באש יידרשו לשם כך בעידן האש?

1967 והשפעתה השלילית על המחשבה הצבאית הישראלית

בשנות המדינה המוקדמות היה בצה"ל גרעין קשה של קצונה שהתאפיינה ברמה אינטלקטואלית גבוהה למדי. שליטה בשפות זרות והיכרות עם היסטוריה צבאית ולא מעט תיאוריה היו מנת חלקם של קצינים שהביאו עמם ידע מצבאות זרים שבהם שירתו. כל זה דעך עם חלוף השנים, כאשר דור המייסדים הלך ונעלם. אחרי הניצחון הגדול של ששת הימים הציף את ישראל גל של אופוריה, שתורגם ליהירות וגבהות לב. פולחן ההתקפה התחזק, תוך התעלמות מהפיכה הדרגתית של האש לדומיננטית בשדה הקרב על חשבון חופש התמרון. בהשראת המלחמות שקדמו למלחמת ששת הימים, ובעיקר בעקבות אותה מלחמה, הועלו על נס האינטואיציה מבוססת הניסיון של מפקדי הצבא, היוזמה שאפיינה אותם וכושר האלתור שלהם. אלה הצדיקו כביכול את חוסר העניין ברובד האינטלקטואלי של המחשבה הצבאית, שבמרכזו לימוד היסטוריה צבאית ותיאוריה צבאית.⁸ אלוף אברהם רותם אמר בעניין זה: "דווקא בישראל גדולה וחזקה כביכול בא הרפיון, נעלמו התעוזה ובהירות המחשבה".⁹ אם צה"ל היה כה מוצלח בשדה הקרב, מה טעם היה להשקיע בחשיבה, למידה, חדשנות או שינוי?

דומה שאם היו מתייחסים לרובד האינטלקטואלי ביתר רצינות, יכול היה הדבר לתרום לשיפור תפקודו של צה"ל. הדוגמה הכי קרובה ל-1967 הייתה חוסר המודעות המספקת של חלק גדול מן הקצונה לדיאלקטיקת האש/תמרון/הגנה/התקפה שנדונה לעיל – מודעות שהייתה עשויה לסייע בהתמודדות עם שדה הקרב מוגבל התמרון של אחרי 1967. תופעת הזלזול ברובד העיוני של המקצוע הצבאי המשיכה ללוות את צה"ל בשנים שלאחר מכן וגרמה לנזק תפקודי. לדוגמה, היכרות טובה יותר של עקרונות הלחימה בשטח הררי הייתה בוודאי מסייעת לשיפור תפקודם של כוחות צה"ל בגזרה המרכזית של לבנון ב-1982; היכרות עם אי-ציות אזרחי בהודו בהנהגת מהטמה גנדי הייתה משפרת את התמודדות הצבא עם מרי אזרחי עממי באנתיפאדה הראשונה; מודעות לכך שטרם הושגה הכרעה אסטרטגית מן האוויר, או באש, הייתה מנמיכה ציפיות לכך במלחמת לבנון השנייה. המסקנה, כפי שביטא אותה מרטין ון-קרפלד, היא: "במבט לאחור, הניצחון המוחץ של 1967

7 שם, עמ' 437.

8 Avi Kober, *Practical Soldiers* (Leiden: Brill, 2015), pp. 59-61, 115-123.

9 אברהם רותם, "צבא קטן וחכם", בתוך: מרקם הביטחון: סוגיות בביטחון ישראל בעשור השישי לקיומה, חגי גולן, עורך (תל אביב: מערכות, 2001), עמ' 92.

היה אולי הדבר הרע ביותר שקרה לישראל מעולם".¹⁰ באותה רוח כבר התבטא ניטשה: "מלחמה גורמת למנצח להיות טיפש".¹¹

כמעט הרתעה גרעינית ישראלית ראשונה

בשנים שלאחר העצמאות ליוותה את ראש הממשלה דוד בן-גוריון פסימיות עמוקה באשר ליכולתה של ישראל להתמיד במרוץ החימוש הקונבנציונלי עם הערבים בטווח הארוך. פסימיות זו שלו גבלה מעת לעת בחרדה קיומית. במסגרת ניסיונותיו לפצות על הנחיתות הישראלית ביחסי הכוחות הכמותיים, ניסה בן-גוריון להביא להשתלבות ישראל בברית הגנה מערבית כמו נאט"ו, או פרו-מערבית אזורית, אך מאמציו עלו בתוהו. אופציות חלופיות היו ברית עם מעצמה והסתמכות עצמית בדרך של רכישת יכולת גרעינית, שתהיה בגדר מפלט אחרון או "נשק יום הדין", כלומר אופציה שמורה לתרחישי פורענות הטומנים בחובם איום קיומי.

שני הערוצים התמזגו כאשר צרפת הפכה לפטרון המעצמתי של ישראל בשנות החמישים של המאה העשרים. הצטרפות ישראל לקואליציה הבריטית-צרפתית ערב פרוץ מערכת סיני (1956) הביאה את צרפת לתת את הסכמתה לספק כור גרעיני לישראל, שמלכתחילה חשבה במונחים של יכולת גרעינית צבאית. גם לצרפתים היה עניין בערוץ הצבאי, מכיוון שבאותה עת הם חסרו יכולת כזאת. בשנים שלאחר מכן שקדו מדענים ישראלים על ייצור פצצה גרעינית. מאמצים אלה הוכתרו בהצלחה ערב מלחמת ששת הימים והניבו פצצה אחת או שתיים.¹² בשלות גרעינית זו הגיעה כמעט במקביל להופעת אירועים שחייבו תגובה כוחנית מצד ישראל – פגיעה בחופש השיט הישראלי, סכנה שהכור בדימונה יופצץ, וריכוזי כוחות מצריים בסיני בקדמת הגבול עם ישראל.¹³ עילות מלחמה אלו, יחד עם איומי השמדה מצד נשיא מצרים נאצר מצד אחד, וממשלה ישראלית בעלת תדמית רופסת ונלחצת בעיני הציבור, המערכת הפוליטית ובכירי צה"ל מצד שני, יצרו חרדה קיומית בישראל. החרדה התבטאה, בין השאר, בהזמנת כ-10,000 שקי פלסטיק כדי לעטוף בהם את הנופלים במלחמה הצפויה ובהכשרת גנים ציבוריים לשמש כבתי קברות זמניים.¹⁴

Martin Van Creveld, *The Sword and the Olive* (Tel Aviv: Public Affairs, 1998), pp. 10 198-199.

Friedrich Nietzsche, *Human, All Too Human* (Cambridge: Cambridge University 11 Press), p. 163.

12 מוניה מרדור, **רפא"ל** (תל אביב: מערכות, 1981), עמ' 499; Avner Cohen, "Cairo, Dimona and the June 1967 War," *Middle East Journal*, Vol. 50, no. 2 (1996), pp. 190-210.

13 מיכה בר, **קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית** (תל אביב: מערכות, 1990), עמ' 77-101.

14 תום שגב, **1967 : והארץ שינתה את פניה** (ירושלים: כתר, 2005), עמ' 246-358.

על הרקע הזה והסתברות גבוהה לפרוץ מלחמה, העלה ח"כ שמעון פרס מסיעת רפ"י הצעה לפיה כוח מסיירת מטכ"ל יחדור לסיני ויטמין מתקן גרעיני בראש אחד ההרים הגבוהים של חצי-האי, אשר אם וכאשר יתפוצץ ירתיע את המצרים מייזום מלחמה. ההצעה הועברה לחבר מפלגתו וידידו של פרס, משה דיין, שזה עתה מונה לתפקיד שר הביטחון, ונדחתה.¹⁵ אחת הסיבות העיקריות לדחייה הייתה, ככול הנראה, אי-הוודאות לגבי תגובותיהן של מצרים והמעצמות, במיוחד זו של ברית המועצות, שעלולה הייתה להעניק למצרים מטרית הגנה ולהתעמת עם ישראל.¹⁶ בכול מקרה, הייתה זו הופעת הבכורה של הצל הגרעיני על מלחמה ישראלית-ערבית, בעת שבידי ישראל כבר היה נשק גרעיני משלה. אפיזודות מאוחרות יותר היו ב-1973 וייתכן שגם ב-1991.

פערים בין סביבת המלחמה של 1967 וסביבת המלחמה של ימינו

המלחמה האסימטרית

שחקנים היברידיים. ככול שהעימותים בסכסוך ישראל-ערב התרחקו מן המודל של 1967, הם הפכו להיות יותר אסימטריים. שחקנים לא מדינתיים אינם תופעה חדשה, והם נטלו חלק בעימות הישראלי-ערבי גם בעשורים המוקדמים של המדינה, אולם אז הם עמדו בצל העימותים המדינתיים והיו נחותים מן הגורמים החזקים לא רק כמותית אלא גם, ובעיקר, איכותית. בעשורים האחרונים, לעומת זאת, החלו השחקנים הלא מדינתיים לשחק במגרש המשחקים הטכנולוגי ולעשות שימוש הולך וגדל בטכנולוגיה עילית לסוגיה, שהפכה למכפיל כוח משמעותי עבורם. כתוצאה מכול אלה, הלכו והיטשטשו הגבולות בין השחקנים המדינתיים והלא-מדינתיים ובין לוחמה סדירה ללוחמה לא סדירה, ונוצר דפוס של מלחמה שזכה לכינוי "מלחמה היברידית" – מלחמה שבה לגורם החלש, הלא מדינתי, יש יכולות צבאיות ולא צבאיות, שבעבר היו רק מנת חלקו של החזק. שילוב של יכולות אלו עם פנטיות (בדרך כלל דתית-אסלאמית) הופך אותן לאיום חסר תקדים.¹⁷ איום זה, לצד איומים מצד שחקנים מדינתיים במרחב, ובראשם איראן, אחראי במידה רבה לכך שלמשולש שהיה במשך שנים תמצית תפיסת הביטחון הישראלית,

15 שם, עמ' 347-348;

Shimon Peres, *Battling for Peace: Memoirs* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1995), pp. 166-167; יוסי שריד, **לפיכך התכנסנו**, (ידיעות ספרים, תל-אביב, 2008), עמ' 194; יוסי מלמן, "איש הסוד בפרויקט הגרעין", וואלה! חדשות, 28 במרס 2013.

Avner Cohen, *Israel and the Bomb* (New York: Columbia University Press, 1998), pp. 276-275.

Frank Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* (Arlington: The Potomac Institute for Policy Studies, 2007).

כולל ב־1967 – הרתעה, התרעה והכרעה – הוצע להוסיף רכיב רביעי – מגננה. תוספת זו משקפת ומסבירה את השקעות העתק במיגון פסיבי ובהגנה אקטיבית רב־שכבתית מפני טילים ורקטות בעשורים האחרונים ואת הכרוסם במחויבות המסורתית להתקפה ולהכרעה.

מושג שהתיימר להציג תיאוריה חדשה לסכסוכים אסימטריים, אך לא זכה להיות מאומץ על ידי מסה קריטית של חוקרים, הוא "לוחמת הדור הרביעי".¹⁸ גם תיאוריה זו, כמו המלחמה ההיברידית, אינה אלא גרסה של לוחמה בעצימות נמוכה, המכירה בחשיבות השימוש בטכנולוגיה מתקדמת על ידי החלש. בין המאפיינים היותר מעניינים שלה בולט הדגש על העברת מסרים שונים לקהלים שונים במקביל – הקהל הביתי, קהל האויב והקהיליה הבינלאומית – שיוחסה, בין היתר, לחזבאללה במלחמת לבנון השנייה.

הדגשת הקושי להרתיע ולהכריע. בשנים האחרונות רבו התבטאויות מפי קצינים בכירים בצה"ל, כמו אלוף פיקוד המרכז דאז משה יעלון, ראש אגף המבצעים דאז גדי איזנקוט, וראש אגף התכנון דאז אמיר אשל, המעידות על סקפטיות רבה בצה"ל לגבי סיכויי ההרתעה וההכרעה בסכסוכים נמוכי עצימות. עמדות כאלו היו זרות לחלוטין למה שהיה מקובל בעידן המלחמה הסימטרית ושיקפו סטייה חדה מן המציאות ועולם המחשבה של 1967 ומן הציפייה הבסיסית ממפקד לחתור להכרעת היריב.¹⁹ דומה שהקצינים הללו נטו להתעלם מן העובדה שב־1982 צה"ל הכריע צבאית את אש"ף בלבנון, וכי הצלחה הייתה מנת חלקו של צה"ל גם במבצע "חומת מגן" במהלך האנתיפאדה השנייה. עובדות אלו מוכיחות שהדבר אפשרי גם בעימות אסימטרי, בתנאי שיש נכונות לשלם את המחיר במונחי אבדות (ראו להלן הדיון בנושא הלוחמה הפוסט הרואית).

פעילות בשתי רמות המלחמה הקיצוניות ומבחן הסבילות למחיר המלחמה. במלחמות בין שחקנים מדינתיים, כמו זו של 1967, הפעילות הצבאית נפרסה על פני כל הרצף של רמות המלחמה – הטקטית, האופרטיבית, האסטרטגית והאסטרטגית־רבתי. במלחמות אסימטריות, לעומת זאת, עיקר הפעילות היא בשתי הרמות הקיצוניות של פירמידת רמות המלחמה – הרמה הטקטית מזה והאסטרטגית־רבתי מזה. הסיבה העיקרית לכך היא שהשחקן הלא־מדינתי מזהה את העימות בשתי הרמות הקיצוניות הללו כבעל פוטנציאל לאזן את יתרונו של החזק דווקא ברמות האופרטיבית והאסטרטגית. הכרעה בסכסוכים כאלה,

Terry Terriff, Aaron Karp and Regina Karp (eds.), *Global Insurgency and Future Warfare: The Debate on Fourth Generation Warfare* (New York: Routledge, 2007).

Kober, *Practical Soldiers*, p. 81. 19

אם היא מושגת, נוטה להיות הכרעה אסטרטגית־רבתי, כלומר כזאת המושגת בעקבות פגיעה קשה בכוח העמידה של החברות והכלכלות היריבות, ופחות מכך על בסיס אירועים בשדה הקרב, ויש לה מאפיין התשתי חזק. התשה, שבעבר נחשבה לפועלת לטובת החלש ולרעת החזק, אינה בהכרח כזאת, אם לעליונותו של החזק בכוח הרס מתלווה גם עדיפות בסבילות למחיר המלחמה.²⁰ בניגוד למה שמקובל לחשוב – כאילו ישראל מתקשה להתמודד עם שחקנים לא־מדינתיים מכיוון שהתשה משחקת לידי החלש – ישראל דווקא הפגינה לאורך השנים סבילות גבוהה למחיר המלחמה.²¹

אתגרים פוסט מודרניים

בעשורים האחרונים לבשו סביבת המלחמה והאסטרטגיה פנים חדשות, הן בהשפעת סיומה של המלחמה הקרה והן מסיבות שאינן קשורות בכך. היו אלה פנים שהתרחקו מאוד מן המודל של 1967.

לוחמה פוסט הרואית. המלחמה נחשבה בעבר בכלל וב־1967 בפרט לתופעה חברתית ייחודית, שבה הורגים ונהרגים. האופן שבו דמוקרטיות מערביות פעלו אחרי המלחמה הקרה הביא את אדוארד לוטוואק לטבוע מושג חדש, המייצג זן חדש של לוחמה, אותו הוא כינה "לוחמה פוסט הרואית". בלוחמה זו שולטים שני ציוויים – אסור להיהרג ואסור להרוג חפים מפשע במחנה היריב.²² מודל הלוחמה החדש היה תוצאה של חברית הגורמים הבאים: שינוי באופי הסכסוכים, שהפך את העימותים האסימטריים לשכיחים ביותר, ועם זאת כאלה שבדרך כלל לא טמונים בהם האינטרסים החיוניים ביותר של המדינה, ולכן הם גם מקטינים את הנכונות להקרבה של שחקנים דמוקרטיים מערביים; נשק מדויק וארוך טווח הנורה מנגד, ופלטפורמות לא מאוישות, המקטינים את הסיכוי להיפגע; התחזקות הציוויים המוסריים והמשפטיים, המחייבים את הדמוקרטיות המערביות להימנע ככול שניתן מהרג של לא חמושים.

מודל זה מקטין מצד אחד את הרצון להיכנס לעימות, כדי לא להיפגע, מה שהפך לעתים את שיעור האבדות לשיקול חשוב יותר מהצורך להשיג אפקטיביות מבצעית ופגע בסיכוי להשיג הכרעה צבאית; מצד שני, הוא דווקא מנמיך את הסף של כניסה לעימות או את ההתמדה בו, וזאת בזכות האפשרות להילחם במחיר

Steven Rosen, "War Power and the Willingness to Suffer," in: *Peace, War and Numbers*, Bruce Russett (ed.) (Beverly Hills: Sage, 1972), pp. 167-183.

Avi Kober, *Israel's Wars of Attrition: Attrition Challenges to Democratic States* (New York: Routledge, 2009).

Edward Luttwak, "Toward Post-Heroic Warfare," *Foreign Affairs*, Vol. 74, no. 3, 22 (1995), pp. 109-122.

נמוך יחסית. זהו הלך הרוחות ואופן ניהול המלחמה השליטים בישראל מאז מלחמת לבנון השנייה. הם מנוגדים תכלית הניגוד למלחמה ההרואית של 1967.²³

לוחמת סייבר. הסייבר הוא לוחמה המתרחשת במרחב הווירטואלי על תשתית של רשתות ממוחשבות ומכוונת נגד תשתיות, תוכנות ושחקנים. אם יש משהו שונה באופן קוטבי מסביבת המלחמה של 1967, הרי הוא לוחמת הסייבר. לכאורה, מדובר בהתפתחות בעלת פוטנציאל של מהפכה בעולם המלחמה, שכן כל אחת מהמהפכות בעת המודרנית הייתה תוצאה של מפגש בין שני תהליכי עומק – חברתי וטכנולוגי. כך נולדו המלחמה המודרנית והמהפכה הגרעינית, וכך אולי יקרה עם הסייבר: הסייבר מאפשר לראשונה, לפחות ברמה העקרונית, שימוש באמצעים טכנולוגיים לצורך שיתוק כושר הפעולה של חברה שלמה וצבא, מבלי להפעיל את כלי המלחמה המסורתיים הפיזיים, כמו כוחות יבשה, אוויר וים ותוך התעלמות מגבולות גיאוגרפיים. למרות שללוחמת הסייבר ולמושגים המסורתיים של המלחמה והאסטרטגיה יש שורה של מכנים משותפים – בשניהם ניתן למצוא הגנה, התקפה, מודיעין, הונאה, ריגול, וכיוצא באלה – אופן יישומם בשניהם שונה. דומה שהדרך למימוש הפוטנציאל המהפכני הטמון בסייבר עדיין ארוכה וכי המודל של 1967 יהיה רלוונטי גם בעתיד: בלוחמת סייבר לא ניתן לכבוש שטח, להחזיק בו ולהשיג הכרעה צבאית, שכן לשם כך דרושים "מגפיים על הקרקע". כמו כן, לצד ההבטחה שבלוחמת הסייבר, היא עלולה להתגלות כבעלת יעילות נמוכה מול אויב פרימיטיבי מצד אחד ומול אויב מתוחכם מצד שני. יש אפוא סבירות גבוהה שאמצעי הסייבר יופעלו בעתיד לצד כלי המלחמה המסורתיים ולא כתחליף להם, כפי שכבר ראינו במלחמות בגיאורגיה ב-2008, באוקראינה ב-2015, במתקפת הסייבר האיראנית במהלך מבצע "צוק איתן", ועוד.

שליטה במקום כיבוש שטח ותמונת ניצחון כתחליף לניצחון פיזי. מלחמת ששת הימים הייתה מקרה קלאסי של הכרעה פיזית שהושגה באמצעות השמדת כוח וכיבוש שטח. במלחמת לבנון השנייה נחשפו שתי מגמות המאתגרות את המודל הקלאסי הזה: האחת היא התייחסות ל"שליטה" בשטח באמצעות תצפית ואש כתחליף ל"מגפיים על הקרקע", כאילו מדובר בלוחמות אוויר או ים, שבהן המושג "שליטה" רלוונטי גם ללא קרקע לדרוך עליה. הדיווח מפי מפקד אוגדה 91, במהלך

Avi Kober, "From Heroic to Post-Heroic Warfare: Israel's Way of War in Asymmetrical Conflicts," *Armed Forces & Society*, Vol. 41, no. 1, (2013), pp. 1-27.

מלחמת לבנון השנייה, על שליטה בבית ג'בייל יצר את הרושם המוטעה כאילו כוחות צה"ל כבשו את העיירה.²⁴

המגמה השנייה, שיש דמיון בינה ובין הראשונה, היא הנטייה, לפי שעה נחלת קומץ מפקדים בכירים בלבד, לחשוב כי הממד הפיזי של ההכרעה הצבאית איבד מחשיבותו וכי דימוי ניצחון או תמונת ניצחון משמעותיים יותר מניצחון פיזי. כך חשבו למשל הרמטכ"ל דאז דן חלוץ,²⁵ או ראש חטיבת התכנון האסטרטגי דאז עיבל גלעדי.²⁶ גם בהקשר זה בא הרעיון לידי ביטוי באירועי בית ג'בייל, כאשר היו מי שהאמינו שתקיעת דגל על בניין הממשל לשעבר, שממנו נשא נסראללה את נאום "קורי העכביש", הפצת תמונה עם הדגל וקיום מסדר ניצחון במקום, יספיקו כדי ליצור את הרושם שהעיירה נמצאת בידי צה"ל.²⁷ כך הופכת ההכרעה לפיקציה.

צבא פוסט מודרני. צה"ל של 1967 השתייך לקטגוריה של "צבא מודרני". הוא היה צבא גדול; רוב יריביו היו צבאות מדינתיים; האיומים המרכזיים אתם היה עליו להתמודד עלולים היו לסכן את המדינה באופן חמור; מפקדיו היו בחלקם הגדול מפקדים קרביים; הנשים ששירתו בו השתייכו לחיל נפרד; הצבא לא חשב במונחי מיקור חוץ; היחסים בינו לבין התקשורת היו מתומרגים, כלומר, התקשורת הייתה תלויה במידע שהעביר לה הצבא, מה שפתח פתח למניפולציה מצדו.

צה"ל של העשורים האחרונים הוא צבא שונה, ובמידה רבה ראוי לכינוי "צבא פוסט מודרני", ביטוי אותו טבע צ'רלס מוסקוס.²⁸ צה"ל זה חותר להיות צבא "קטן וחכם", בשעה שלצורך הישגים קרקעיים בעימותים אסימטריים דרוש דווקא צבא "גדול וחכם"; רוב אויביו הם שחקנים היברידיים; חיילים ומפקדים רבים בצה"ל הם מה שקרוי "חייל טכנולוגי", המפעיל אמצעי לחימה מתוחכמים, לעתים קרובות הרחק משדה הקרב הישיר; יש בצה"ל מעמד של "מפקד מנהל", הפועל לפי היגיון ניהולי ולא דווקא לפי היגיון מבצעי המחייב יכולות של מצביאות; יש בו "חייל מדינאי", המוכר בישראל בכינוי "הרב"ט האסטרטגי", אשר צריך להיות ער להשלכות פעולותיו על המישור הצבאי הגבוה ו/או על המישור המדיני; וניתן למצוא בצה"ל גם את "קצין הסייבר". זאת ועוד, חלק גדל והולך מכלי הטיס

Edward Cody and Scott Wilson, "Israelis, Hezbollah Keep Up Attacks", *Washington Post Foreign Service*, July 28, 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/27/AR2006072700714.html>; "IDF in Control of Bint Jbeil", <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3281031,00.html>; <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0607/26/lo1.03.html>

25 דן חלוץ, הרצאה במכללה לביטחון לאומי, 28 בינואר 2001.

26 בן כספית, "תוכנית גלעדי", **מעריב**, 2 בינואר 2004.

27 שלח ולימור, **שבויים בלבנון**, עמ' 192–193.

28 צ'רלס מוסקוס, "לקראת צבא פוסט-מודרני?", **תרבות דמוקרטית**, כרך 4–5 (2001), עמ' 213–232.

של צה"ל אינם מאוישים ומופעלים הרחק משדה הקרב הישיר; נשים משולבות בכלל צה"ל, בלי מסגרת ייחודית, ונשים רבות יותר ממלאות תפקידים מבצעיים וטכנולוגיים; הצבא מרבה להשתמש במיקור חוץ, ודווקא הוא זה המחזר לעתים אחרי התקשורת. זאת, בשל המידע הרב המצוי ברשותה, לו הוא זקוק ("תופעת כרמלה מנשה"). כל אלה לא היו ב-1967.

סיכום

על אף המפנים והפערים שהוצגו במאמר והחשיבות הרבה של מלחמת ששת הימים כקו פרשת מים, אין לראות במלחמה זו ובתקופות שאחריה מהפכה בעולם המלחמה והאסטרטגיה. גם אם חל מאז שינוי באופי המלחמה, לא חל שינוי בטבעה. המאפיינים הבסיסיים של המלחמה והאסטרטגיה התקיימו לפני 1967 והוסיפו להתקיים גם לאחר מכן, למרות השינויים הדינמיים שהתחום הצבאי עבר. הדיאלקטיקה בין אש ותמרון ובין הגנה והתקפה, המתח בין ההיבטים האינטלקטואליים והמעשיים של המקצוע הצבאי, ומלחמה קונבנציונלית בצל הגרעין הם תופעות מוכרות גם מתקופות והקשרים אחרים. כך גם לגבי רוב האתגרים שהופיעו לאחר 1967. סכסוכים בעלי עצימות נמוכה, על הקשיים הטמונים בהם מבחינת הרתעה והכרעה, מוכרים לצה"ל עוד מהתקופה שקדמה ל-1967. גם התופעה הכאילו חדשה, הקרויה "לוחמת הדור הרביעי", אינה אלא גרסה של לוחמה אסימטרית, ו"שחקנים היברידיים" גם הם משקפים את התופעה הכללית הידועה של שחקנים לא מדינתיים המחפשים מכפילי כוח מכול סוג אפשרי. כבר הובן שהכרעה אסטרטגית מן האוויר או באש היא בעלת היתכנות נמוכה וכי תמונת ניצחון לא יכולה לשמש תחליף להכרעה וניצחון פיזיים – מה שהיה ברור לחלוטין ב-1967. התלבטויות לגבי גודל הצבא ומבנהו, מקומן של נשים בצבא, יחסי צבא-תקשורת, הופעת תפקידים ומקצועות חדשים יחסית בהשפעת הטכנולוגיה, השפעות גומלין בין הרמות הטקטית והאסטרטגית-רבתית וכיוצא באלה, גם הם העסיקו תמיד מומחי צבא וביטחון.

האתגרים הם לכאורה יותר רציניים בשני תחומים: הראשון הוא הלוחמה הפוסט הרואית, שהפכה לאופן ניהול המלחמה הבולט של צה"ל מאז מבצע ליטני ב-1978, וביתר שאת מאז מלחמת לבנון השנייה; האתגר השני מגיע מכיוון לוחמת הסייבר, שלכאורה מהווה מהפכה בעולם המלחמה, אך לפי שעה אינה יכולה להשיג הכרעה, בשל קוצר ידה לכבוש שטחים.